

1

DEZVOLTAREA INTEGRĂRII EUROPENE

1. INTRODUCERE

Dreptul Uniunii Europene reprezintă un obiect de studiu complex și fascinant. Această carte își propune să clarifice mecanismele legale și constituționale ale UE și să prezinte câteva aspecte ale relației dinamice dintre scopurile fundamentale și politicile Comunității și cele ale Uniunii Europene, instituțiile și procedurile lor, pe de o parte, și statele membre care o alcătuiesc, pe de altă parte. Este important ca cei care studiază dreptul să poată plasa doctrina juridică în contextul său istoric și politic, obiectiv pe care îl urmărește și această carte. De asemenea, cartea încearcă să ilustreze natura extrem de dinamică a entității UE, ale cărei politici, structuri instituționale și componență au trecut timp de câteva decenii printr-un proces continuu și vibrant de dezvoltare și extindere.

Prezentul capitol examinează istoria Uniunii Europene, descriind unele dintre evenimentele politice majore care au contribuit la conturarea structurii ei legale și constituționale, precum și diferitele modificări ale Tratatelor, debutând cu o schiță a câtorva teorii ale integrării, expuse pentru a explica evoluția UE. Accentul cade apoi asupra celor mai importante patru Conferințe Interguvernamentale care au avut loc începând cu 1985 – cele care au dus la adoptarea Actului Unic European și a Tratatelor de la Maastricht, Amsterdam și Nisa – și explică reformele legislative semnificative aduse de fiecare dintre Tratatete adoptate. Capitolul se încheie prin trecerea în revistă a Tratatului de instituire a unei Constituții pentru Europa și a direcțiilor viitoare de acțiune în vederea reformării Tratatelor.

În această carte, expresia „Comunitatea Europeană” va desemna cele trei Comunități înființate inițial în anii 1950, cu toate că, până la amendamentele aduse de Tratatul privind Uniunea Europeană (TUE) din 1993, Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului (CECO, care a ieșit din vigoare în anul 2002), Comunitatea Economică (CEE) și Comunitatea Energiei Atomice (Euratom) erau denumite în mod corect „Comunitățile”. După TUE, CEE a fost redenumită Comunitatea Europeană, în timp ce CECO și Euratom și-au menținut titulatura inițială, dar expresia Comunitatea Europeană va continua să fie folosită pentru a le desemna pe toate cele trei laolaltă.

2. TEORII DESPRE INTEGRARE: O SCURTĂ PREZENTARE

Dezvoltarea integrării europene a fost descrisă în general într-o manieră simplificată și lineară: au fost identificate un număr de perioade sau faze relativ distincte ale procesului integraționist și au apărut diverse teorii menite să explice diferitele sale etape, începând cu *funcționalismul* anilor '50.¹ La acel moment, exista un curent de opinie conform căruia integrarea europeană ar fi cel mai bine promovată prin concentrarea inițial asupra unor sectoare economice distincte care ar putea fi gestionate în mod eficient și tehnocratic de către instituții supranaționale, în afara disputelor politice. Ca urmare a evoluției de la Comunitatea sectorială a Cărbunelui și Oțelului la Comunitatea Economică mai extinsă dinspre sfârșitul anilor '50, teoria *neofuncționalistă* a apărut ca o explicație alternativă pentru dezvoltarea procesului de integrare, cea mai cunoscută descriere fiind probabil cea a lui Haas din anii '60.² Teoriile funcționalistă și neofuncționalistă sunt descrise pe scurt în următorul citat.

J. Lodge, *The European Community and the Challenge of the Future* („Comunitatea Europeană și provocarea viitorului”)³

„Funcționalismul pornește de la premisa că, prin promovarea cooperării funcționale între state, ar fi posibilă împiedicarea acestora să își soluționeze în mod agresiv diferențele privind concurența pentru resursele reduse. Logica din spatele acestei abordări o constituie prevenirea războiului, nu în mod negativ – prin izolare – ci pozitiv, prin angrenarea statelor în proceduri de cooperare (...) pentru a înființa agenții specifice din punct de vedere funcțional, mai întâi în domenii considerate ca având un caracter necontencios, cum ar fi politica socială. Acestea trebuiau să tranșeze granițele naționale și să fie gestionate de tehnocrați raționali (neinfluențați de manifestările imprevizibile ale ideologiei politice și ale partidelor politice însetate de putere) care să fie loiali unei organizații specifice din punct de vedere funcțional și nu unui anumit stat național. (...) Atribuțiile lor urmau să acopere acele domenii ale economiei considerate fundamentale pentru gestionarea mecanismelor militare.

Neofuncționaliștii au un punct de pornire comun cu funcționaliștii în ceea ce privește atașamentul față de urmărirea colectivă a unor scopuri benefice comune capabile să ducă la o prosperitate economică crescută. (...) Ei afirmă că elitele politice și economice aflate în concurență joacă rolul de intermediari în proces și devin nu doar implicați în acesta, ci actori de bază. (...) Integrarea neofuncțională privește integrarea ca fiind un proces bazat pe principiul bulgărelui de zăpadă*, care pornește de la un sector inițial necontroversat, tehnic și care înglobează apoi

¹ D. Chryssochoou, *Theorizing European Integration* (Sage, 2001).

² E.B. Haas, *Beyond the Nation State* (Stanford University Press, 1964).

³ (Pinter, 1993), Introduction, p. XIX.

* N.trad.: în original, *spill-over*.

alte sectoare, poate de o mai mare importanță politică, implicând o reducere graduală a competențelor guvernului național și o creștere proporțională a abilității centrului de a administra problemele sensibile, cu o mare încărcătură politică.”

Supozițiile și previziunile neofuncționalismului au fost, în schimb, puse sub semnul întrebării de ceea ce a fost descris ca faza interguvernamentală a Comunității în anii '70, pe durata căreia instituțiile politice supranaționale ale CE păreau să-și fi pierdut din inițiativă și influență, iar interesele individuale ale statelor membre – ilustrate mult mai clar de așa numitul Compromis de la Luxemburg – dominau procesul.

Argumentele neofuncționaliste au fost contestate de tezele *neorealiste*⁴ și *neoraționaliste*, dintre care *interguvernamentalismul liberal* s-a distins ca o teorie⁵ deosebit de proeminentă, considerând mai degrabă statele, decât instituțiile supranaționale, ca fiind actorii de bază în procesul de integrare, statele urmărind în special să-și atingă propriile priorități și să își protejeze sfera de putere. Aceste teorii au fost aplicate noului dinamism și adâncirii procesului de integrare din anii '80, marcați de semnarea Actului Unic European (AUE)⁶ și de Conferințele Interguvernamentale (CI) de la începutul anilor '90 care au dus la adoptarea Tratatului de la Maastricht, cu toate că evenimentele acestei perioade au generat și contraargumente datorate renașterii *neofederalismului*.

De la sfârșitul anilor '80, dihotomia supranaționalism-interguvernamentalism, care a dat naștere disputei dintre cele două mari teorii integraționiste – neofuncționalismul și neorealismul – a fost pusă la îndoială în literatură, care vedea UE ca pe un sistem de *gubernare pe mai multe nivele sau de tip rețea*.⁷ În loc ca dezbaterile să se axeze în principal pe problema dacă adevărații conducători ai procesului de integrare sunt guvernele statelor membre sau instituțiile supranaționale ale Europei, s-a acordat o atenție crescută paletelor mari de actori și instituții implicați pe diferite nivele în elaborarea legislației și a politicilor în cadrul Uniunii Europene.

⁴ R. Keohane, *Neo-Realism and Its Critics* (Columbia University Press, 1986).

⁵ A. Moravcsik, „Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmental Approach” (1993) 31 *JCMS* 473 și *The Choice for Europe* (UCL Press, 1999).

⁶ W. Sandholtz și J. Zysman, „1992: Recasting the European Bargain” (1989) 42 *World Politics* 1; G. Garrett, „International Cooperation and Institutional Choice: The European Community's Internal Market” (1992) 46 *International Organization* 533.

⁷ De ex. M. Jachtenfuchs, „Theoretical Perspectives on European Governance” (1995) 1 *ELJ* 115 și „The Governance Approach to European Integration” (2001) 39 *JCMS* 245; G. Marks, L. Hooghe și K. Blank, „European Integration since the 1980s: State-centric Versus Multi-level Governance” (1996) 34 *JCMS* 341; B. Kohler Koch (care utilizează expresia de „gubernare infiltrată” în loc de gubernare pe mai multe nivele), „The Evolution and Transformation of European Governance” (Institute for Advanced Studies, Vienna: Political Science Series nr. 58, 1998); K. Armstrong și S. Bulmer, *The Governance of the Single European Market* (Manchester, 1998); S. Hix, „The Study of the European Union II. «The New Governance» Agenda and its Rivals” (1998) 5 *JEPP* 38; I. Bache și M. Flinders (eds.), *Multi-level Governance* (Oxford University Press, 2004). Cu privire la rețele a se vedea de ex. T. Börzel, „Policy Networks: A New Paradigm for European Governance” *EUI, Working Paper RSC 97/19*; K. Ladeur, „Towards a Legal Theory of Supranationality – The Viability of Network Concept” (1997) 3 *ELJ* 33.

Astfel, remarcăm utilizarea unui concept mai larg despre instituții⁸ și o analiză care depășește actorii și instituțiile naționale și supranaționale, pentru a include entitățile subnaționale, infranaționale, publice și private care participă la sistemul de guvernare. O serie de alternative sau variante de teorii integraționiste dominante sunt pe cale să apară⁹ și noi dezbateri și diviziuni vor înlocui polaritățile tradiționale interguvernamental-supranațional/neofuncționalism-neorealism. Putem aminti teoriile situate între abordările „raționaliste”, care consideră procesul decizional ca fiind condus de satisfacerea intereselor materiale ale actorilor strategici, și abordările „constructiviste”, care pun accentul mai mult pe influența normelor, ideilor și principiilor în procesul de integrare.¹⁰

3. INTEGRAREA EUROPEANĂ: CONTEXT

Majoritatea lucrărilor contemporane referitoare la integrarea europeană încep cu o descriere a consecințelor celui de-al doilea Război Mondial și a dorinței unei păci durabile în Europa. După distrugerile și ruina provocate de anii de război și climatul naționalist care le-a precedat, mulți au sperat într-un nou model de cooperare politică în Europa. Însă acest punct important în povestea integrării europene moderne ar trebui încadrat într-un context temporal mai larg. Idei cu privire la unitatea europeană au fost emise cu mult înainte de sosirea secolului al XX-lea, printre care și propunerea din 1693 făcută de un eminent quaker englez, William Penn, de a se crea un parlament european și de a se desființa mozaicul statal din Europa.¹¹

În timpul războiului, mișcarea de Rezistență a susținut cu ardoare ideea unei Europe unite, pentru a se consolida spiritul de cooperare din anii de război și

⁸ Cu privire la relevanța teoriei instituționaliste pentru UE a se vedea *K. Armstrong*, „The New Institutionalism”, în *P. Craig și C. Harlow* (eds.), *Lawmaking in the European Union* (Kluwer, 1998); *G. Schneider și M. Aspinwall* (eds.), *The Rules of Integration: Institutional Approaches to the Study of Europe* (Manchester University Press, 2001).

⁹ De ex. *T. Doleys*, „Member States and the European Commission: Theoretical Insights from the New Economic Organization” (2000) 7 JEPP 532; *A. Branch și J.C. Øhrgaard*, „Trapped in the Supranational-Intergovernmental Dichotomy: A Reply to Stone Sweet and Sandholtz” (1999) 6 JEPP 123; *M. Pollack*, „International Relations Theory and European Integration” (2001) 39 JCMS 221. Pentru o prezentare a legăturii dintre teoriile integraționiste și discursurile despre democrația din UE a se vedea *P. Craig*, „The Nature of the Community: Integration, Democracy and Legitimacy”, în *P. Craig și G. de Búrca* (eds.), *The Evolution of EU Law* (Oxford University Press, 1999), cap. 1.

¹⁰ A se vedea introducerea din numărul special al *Journal of European Public Policy* de *T. Christiansen, K.E. Jørgensen și A. Wiener*, „The Social Construction of Europe” (1999) 6 JEPP 528, și mai general *T. Checkel*, „The Constructivist Turn in International Relations Theory” (1998) 50 *World Politics* 324.

¹¹ A se vedea *D. Urwin*, *The Community of Europe: A History of European Integration* (ed. a 2-a, Longman, 1995), care identifică multe dintre argumentele pentru diferite forme de cooperare și unitate europeană înainte de izbucnirea celui de-al doilea Război Mondial.

pentru a se înlocui forțele distructive ale șovinismului național.¹² Totuși, în ciuda imboldurilor unor federaliști precum Altiero Spinnelli, mișcarea pentru integrare și-a pierdut din avânt, în special după înfrângerea electorală suferită în Regatul Unit de Churchill, care fusese un susținător important al unității europene. Îndemnuri către o mai bună cooperare europeană au venit, însă, din alte surse. Confruntată cu izbucnirea Războiului Rece și cu gravele probleme economice ale Europei postbelice, în 1947, anul în care a fost semnat și Acordul General pentru Tarife și Comerț (GATT) în scopul liberalizării comerțului mondial,¹³ SUA și-a expus așa-numitul Plan Marshall pentru acordarea de asistență financiară Europei. SUA a cerut ca programul să fie administrat de către o organizație. Aceasta a devenit, în 1948, Organizația Europeană pentru Cooperare Economică (OECE) și, în 1960, Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică (OCDE). Deși avea în primul rând o natură interguvernamentală, OECE impunea un anumit grad de cooperare și coordonare instituționalizate între statele europene beneficiare ale asistenței și s-a dovedit a fi o experiență utilă pentru formele mai dezvoltate de cooperare și integrare ce urmau să apară.¹⁴

Alte exemple de cooperare timpurie în domeniul apărării, precum și în alte domenii, sunt vizibile în Tratatul de la Bruxelles din 1948, dintre Franța, Regatul Unit și cele trei țări Benelux, Tratatul Organizației Nord-Atlantice (NATO), semnat în 1949 și Uniunea Europei Occidentale (UEO) creată în 1954 pe baza pe Tratatului de la Bruxelles. În ceea ce privește latura economică, Belgia, Olanda și Luxemburg semnaseră Tratatul Benelux în 1944 înființând o uniune vamală între ele. Dezvoltarea în direcția uniunii politice a fost blocată de Regatul Unit când, după întrunirea „Congresului Europei” de la Haga în 1948 în scopul de a aduce propuneri pentru unitatea Europei, Regatul Unit a insistat în sensul creării unei organizații interguvernamentale care să nu compromită suveranitatea statală. Astfel a luat naștere Statutul Consiliului Europei, semnat în 1949, care prevedea înființarea unui Comitet de Miniștri și a unei Adunări Parlamentare. În afară de posibilitatea de a emite recomandări pentru Comitetul de Miniștri – întâlnire bianuală a miniștrilor afacerilor externe ai statelor semnatare – Adunarea Parlamentară avea puține atribuții. Cu toate acestea, Consiliul Europei s-a implicat în multe activități culturale, economice și științifice, și colaborează cu diferite organizații internaționale, inclusiv UE. Cea mai cunoscută realizare a acestuia a fost probabil adoptarea Convenției Europene a Drepturilor Omului (CEDO), care a fost semnată în 1950 și a intrat în vigoare în 1953. Convenția a înființat o Comisie și apoi o Curte pentru Drepturile Omului, care au fost ulterior unite într-o singură curte prin ratificarea Protocolului nr. 11 la Convenție de către toate statele membre ale Consiliului Europei și intrarea sa în vigoare în anul 1998. Mai mult, în 1961 a fost semnată și în 1965 a intrat în vigoare Carta Socială a Consiliului Europei care, chiar și în lipsa mecanismelor legale puternice de aplicare cu care era dotată Convenția pentru

¹² W. Lipgens (ed.), *Documents of the History of the European Integration* (European University Institute, 1985).

¹³ GATT din 1947 a fost înlocuit în 1994, după lunga rundă de negocieri din Uruguay, iar Organizația Mondială a Comerțului a intrat în vigoare în 1995.

¹⁴ M. Holland, *European Integration from Community to Union* (Pinter, 1993), p. 23.

Drepturile Omului, a fost foarte importantă în domeniul drepturilor sociale și economice, completând atenția acordată drepturilor civile și politice de către CEDO.¹⁵

Ca urmare a eșecului de a convinge Regatul Unit să participe la mișcări mai concrete spre integrarea europeană, ministrul francez de externe, Robert Schuman, un puternic susținător al integrării, a propus punerea în comun a resurselor franco-germane de cărbune și oțel și plasarea lor sub controlul unei singure Înalte Autorități, oferind și altor state europene posibilitatea de a participa. Planul fusese schițat de Jean Monnet, un federalist convins. Planul nu urmărea doar aspirații economice, ci reprezenta în același timp o încercare de a stabiliza relațiile de după război dintre Franța și Germania, reducând temerile Franței față de posibile amenințări militare din partea Germaniei și legându-le printr-un cadru limitat de cooperare pașnică, cu scopul de a preveni rivalitatea asupra producției de cărbune.¹⁶ Propunerea Schuman a dus la înființarea Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului (CECO), cu o existență limitată de cincizeci de ani, care a încetat în anul 2002. Acesta a fost primul pas semnificativ spre integrarea europeană, depășind interguvernamentalismul și înființând o autoritate supranațională ale cărei instituții independente dețineau un instrument de constrângere a statelor membre fondatoare.

Tratatul CECO a fost semnat în 1951 de Franța, Germania, Italia și cele trei țări Benelux, în vederea creării unei piețe comune a cărbunelui și oțelului. Au fost înființate patru instituții: o Înalță Autoritate compusă din nouă membri independenți numiți de guvernele celor șase state membre, care constituia principala instituție executivă cu putere de decizie și responsabilitate a implementării obiectivelor Tratatului; o Adunare alcătuită din delegați ai parlamentelor naționale având în principal atribuții de supraveghere și avizare; un Consiliu format din câte un reprezentant al fiecăruia dintre guvernele naționale, cu rol consultativ și câteva atribuții decizionale, îndeplinind și sarcina de a armoniza activitățile statelor membre cu cele ale Înaltei Autorități; și, în final, o Curte de Justiție compusă din nouă judecători. Înalta Autoritate avea o natură supranațională, de vreme ce putea adopta cu majoritate decizii obligatorii, dar în domeniile în care decizia luată nu era definitivă, influența sa era contracarată de Consiliu ca reprezentant al intereselor statelor membre. Balanța de putere dintre Înalta Autoritate (numită ulterior Comisie ca urmare a Tratatului de Fuziune din 1965) și Consiliu era prevăzută diferit în Tratatul CECO față de Tratatul CEE încheiat mai târziu, în care apărea un element supranațional mai puternic și un element interguvernamental mai slab. CECO a reprezentat o evoluție importantă. Pentru susținătorii lui, Tratatul nu avea nicio legătură cu cărbunele și oțelul, ci constituia un prim pas spre integrarea europeană.¹⁷

Cu toate acestea, perioada dintre 1951 și 1957 a fost una confuză pentru integrarea europeană. În loc să accepte reînarmarea Germaniei în cadrul NATO după cum sugerase SUA, Franța a propus în cadrul Planului Plevin din 1950 înființarea

¹⁵ A se vedea cap. 11.

¹⁶ *Holland*, supra n. 14.

¹⁷ *F. Duchêne*, Jean Monnet: The First Statesman of Interdependence (Norton, 1994), p. 239, citând comentariile lui Monnet din 1952.

unei Comunități Europene de Apărare (CEA) cu o armată europeană, buget comun și instituții comune. Tratatul CEA a fost semnat în 1952 de către cele șase state CECO, Regatul Unit refuzând să participe, dar progresul în direcția ratificării a fost încet. S-a considerat că, în măsura în care avea să se formeze o armată europeană, va fi nevoie și de o politică externă comună la nivel european și, prin urmare, au fost conturate planuri pentru o Comunitate Politică Europeană. Proiectul de statut elaborat în 1953 a reprezentat un efort serios de a construi o federație europeană care să includă o politică externă coordonată și în final o integrare economică. Totuși, aceste evoluții au fost oprite în fașă când Franța, îngrijorată de remilitarizarea Germaniei, a prezentat în cele din urmă Tratatul CEA Adunării sale naționale, unde propunerea pentru dezbaterea ratificării acestuia a fost respinsă.¹⁸ Acest fapt a determinat o încetinire semnificativă a procesului de integrare și a dus la abandonarea atât a planurilor pentru o apărare comună, cât și a celor pentru o uniune politică. Abia peste treizeci și nouă de ani statele membre aveau să ratifice un alt Tratat – cel semnat la Maastricht în 1992 – care avea drept scop înființarea unei „Uniuni Europene”.

4. TRATATELE CEE ȘI EURATOM

Și totuși, mișcările în vederea integrării nu s-au oprit aici. În urma unei conferințe a miniștrilor de externe ai celor șase state, la Messina, în Italia, în anul 1955, s-a ajuns la un acord cu privire la înaintarea în direcția integrării economice. Un comitet prezidat de Paul-Henri Spaak, primul ministru belgian din acel moment și un alt susținător înfocat al integrării, a publicat în 1956 un raport care cuprindea planul de bază a ceea ce a devenit apoi Comunitatea Europeană a Energiei Atomice (Euratom) și Comunitatea Economică Europeană (CEE). De această dată, deși în spatele Tratatelor se putea ascunde o motivație politică, accentul se situa în special în sfera economicului.

Astfel, a fost evidențiat impulsul economic în adoptarea Tratatelor din 1957 și au fost evitate obiectivele explicit politice din proiectul anterior al Tratatului pentru Cooperare Politică în Europa. Obiectivele primordiale ale Tratatului erau constituirea unei piețe comune, apropierea politicilor economice ale statelor membre, promovarea dezvoltării armonioase a activităților economice pe cuprinsul Comunității, creșterea stabilității și a standardului de viață și încurajarea apropierii relațiilor dintre statele membre. Urmau să fie eliminate barierele din calea comerțului și să fie introdus un tarif vamal comun, libera concurență avea să fie asigurată, politicile naționale în domeniul economic și monetar urmau să fie coordonate în mod progresiv, iar politicile sociale și fiscale, armonizate gradual. Spre deosebire de CECO, nu a fost stabilită o limită temporală pentru acest Tratat. Adunarea

¹⁸ Conform lui *J. Pinder*, *The Building of the European Union* (ed. a 3-a, Oxford University Press, 1998), această înfrângere s-a datorat unei combinații de naționaliști și staliști în Adunarea Națională franceză din 1954.

Parlamentară și Curtea de Justiție aveau să fie împărțite, ca instituții, cu CECO,¹⁹ dar Consiliul de Miniștri și autoritatea executivă, Comisia, aveau să fie separate. Abia cu ocazia Tratatului de Fuziune din 1965 aceste instituții au fost unite, aparținând tuturor celor trei Comunități.²⁰ S-a constituit un Comitet Economic și Social cu statut consultativ care funcționa și în cadrul Comunității Euratom.

Stabilirea sediului instituțiilor Comunității, sarcină care revenea statelor membre conform Tratatului, a dat naștere unor dispute destul de intense. Adunarea Parlamentară din cadrul CECO fusese plasată la Strasburg, iar Înalta Autoritate, Consiliul și Curtea de Justiție la Luxemburg. Astăzi, Consiliul, Comisia, cu tot personalul lor, precum și Comitetul Economic și Social și Comitetul Regiunilor își au sediul la Bruxelles. Curtea de Justiție, Tribunalul de Primă Instanță, Curtea de Conturi și Banca Europeană pentru Investiții sunt însă situate în Luxemburg. Parlamentul își are în continuare sediul la Strasburg, cu secretariatul la Luxemburg, iar unele întruniri ale sesiunilor sau comisiilor se țin la Bruxelles. Aceste sedii au fost stabilite oficial printr-un Protocol atașat Tratatului CE de Tratatul de la Amsterdam, stabilindu-se totodată sediile unor instituții mai noi.

Piața comună urma să fie înființată de-a lungul unei perioade de tranziție cuprinzând mai multe etape, pe parcursul cărora aveau să fie înlăturate barierele tarifare și să fie stabilit un tarif vamal comun la granița exterioară. Politicile comune se axau pe următoarele domenii: agricultură și transport, libera circulație a lucrătorilor, a societăților comerciale, a liber-profesioniștilor, mărfurilor și serviciilor, și controlul strict al practicilor anti-concurențiale în diferite state. Au fost create Fondul Social European pentru a îmbunătăți oportunitățile de angajare, și o Bancă pentru Investiții în vederea acordării de împrumuturi și garanții și pentru asistarea regiunilor sau sectoarelor mai puțin dezvoltate. De asemenea, a fost înființat un Fond European de Dezvoltare pentru țările și teritoriile de peste mări ale unora dintre statele membre.

În cadrul Tratatelor CEE și Euratom, Comisia nu a fost investită cu același grad de autonomie legislativă prevăzut de Tratatul CECO, iar Consiliului i-a fost conferită puterea de a aproba majoritatea propunerilor legislative ale Comisiei. Totuși, Comisia a fost plasată într-o poziție foarte importantă ca inițiator al tuturor actelor legislative și, în general, ca și „câine de pază” al Tratatelor, precum și ca deținător al anumitor atribuții decizionale proprii și al rolului de negociator al acordurilor internaționale în numele Comunității.

Votul în Consiliu a fost ponderat, acordându-se o mai mare pondere votului statelor membre mai mari în dauna celor mai mici, din dorința de a se reflecta astfel diferențele de mărime a populației. Totuși, procedura de votare era diferită în funcție de natura problemei. În foarte puține cazuri votul urmărea obținerea majorității simple, în multe alte chestiuni era necesară întrunirea majorității calificate și altele cereau unanimitatea. Problema votului în Consiliu prezintă importanță pentru dezvoltarea Comunității din moment ce, spunând lucrurilor pe nume, ea

¹⁹ Această măsură a fost decisă în cadrul Conferinței cu privire la unele instituții comune Comunităților Europene, semnată în aceeași zi ca și Tratatul CEE și Euratom din 1957.

²⁰ Acest tratat a fost abrogat și înlocuit, fără vreo modificare substanțială, prin articolul 9 din Tratatul de la Amsterdam, semnat în 1997.

influențează înclinarea balanței fie spre interguvernamentalism, unde primează interesele statelor membre, fie spre supranaționalism, unde primează interesul general al Comunității.

Adunarea Parlamentară care, deși se autoîntitula Parlament, nu a primit această denumire până la adoptarea Actului Unic European în 1986, deținea puține atribuții în baza prevederilor inițiale ale Tratatelor. Ea îndeplinea un rol consultativ în procesul de legiferare, dar era în mare un organ de supraveghere ale cărui atribuții implicau interpelarea Comisiei și primirea unui raport anual din partea acesteia. Tratatul CECO îi conferea, de asemenea, o atribuție puternică de cenzură care nu a fost folosită niciodată, în ciuda depunerii unui număr mare de moțiuni de cenzură de-a lungul anilor, dintre care una cu puțin timp înainte de dramatica demisie a Comisiei în 1999.²¹

5. DE LA TRATATUL CEE LA ACTUL UNIC EUROPEAN

O evoluție importantă și, în același timp, interesantă a fost înregistrată în perioada dintre Tratatul CEE și Actul Unic European 1986 (AUE).

(a) GRANIȚELE GEOGRAFICE ALE COMUNITĂȚII: EXTINDEREA

Unul din aspectele acestei evoluții l-a constituit extinderea Comunității. În anii '50, Regatul Unit optase pentru a rămâne în afara CEE, și în schimb, în 1960 a pus bazele Asociației Europene a Liberului Schimb (AELS), împreună cu alte șase state: Norvegia, Suedia, Austria, Elveția, Danemarca și Portugalia. În 1961, după o schimbare de politică, Regatul Unit a candidat pentru prima dată la statutul de membru al Comunității. De Gaulle, care considera că locul Regatului Unit este în cadrul Commonwealth și nu ca parte a Europei continentale, și-a exercitat dreptul de veto împotriva cererii Regatului Unit, la fel și în urma unei a doua cereri în anul 1967. Abia după demisia lui De Gaulle a fost aprobată cererea Regatului Unit de a deveni membru, odată cu cele ale Irlandei și Danemarcei, în 1973.

Norvegia, a cărei cerere fusese de asemenea acceptată, nu a ratificat Tratatul de Aderare ca urmare a unui referendum național în cadrul căruia s-a votat împotriva aderării la Comunitate. În 1981, Comunitatea s-a extins din nou prin aderarea

²¹ A se vedea p. 72-80 pentru discuții mai pe larg. Pentru alte relatări a se vedea *K. Bradley*, „The Institutional Law of the EU in 1999” (1999/2000) 19 YBEL 547, p. 584; *D. Dinan*, „Governance and Institutions 1999: Resignation, Reform and Renewal” (2000) 38 JCMS 25; *A. McMullan*, „Political Responsibility for the Administration of Europe” (1999) 54 Parliamentary Affairs 703.

Greciei. Totuși, Groenlanda s-a retras din Comunitate în anul 1985, după dobândirea unui anumit grad de independență legislativă față de Danemarca, iar Spania și Portugalia au devenit membre în 1986.

(b) PROCESUL DECIZIONAL ÎN COMUNITATE: INTERGUVERNAMENTALISM ȘI SUPRANAȚIONALISM

Granițele geografice ale Comunității s-au extins în perioada dintre Tratatul CEE și AUE. Această perioadă a fost însă marcată de tensiuni între viziunea interguvernamentalistă asupra Comunității, apărută inițial de președintele Franței, De Gaulle, fără a fi în mod necesar împărtășită de alte state membre, și perspectiva orientată spre supranaționalism, adoptată mai întâi de Walter Hallstein, președintele Comisiei. Aceste dezacorduri au ieșit la iveală în diferite modalități de-a lungul acestei perioade.

(i) *Compromisul de la Luxemburg*

Tensiunea s-a transformat în criză în 1965 când, conform prevederilor tranziției ale Tratatului, trebuia să se treacă în cadrul Consiliului de Miniștri la votul cu majoritate calificată, renunțându-se la unanimitate, sistemul folosit până în acel moment. De Gaulle s-a opus unei propuneri importante a Comisiei, privind reforma instituțională, care era combinată cu o propunere de soluționare a unui conflict asupra politicii agricole, în sensul creării posibilității pentru Comunitate de a-și aduna propriile resurse din taxele agricole și tarifele externe, în loc să fie finanțată prin contribuții naționale. El s-a opus vehement „logicii federaliste” a propunerii²² și, ca urmare a eșuării eforturilor de a se ajunge la un compromis în Consiliu, Franța a refuzat să mai participe la ședințele următoare ale Consiliului și a adoptat ceea ce a devenit cunoscut sub numele de „politica scaunului gol”. Această stare de fapt a durat șapte luni, din iunie 1965 până în ianuarie 1966, când s-a ajuns la o înțelegere, rămasă în istorie ca Acordul sau Compromisul de la Luxemburg.

Acest Compromis, care avea să aibă un impact considerabil asupra direcției și ritmului de dezvoltare a Comunității din următoarele două decenii, era în esență o înțelegere de a rămâne în dezacord cu privire la modalitatea de vot în cadrul Consiliului. În vreme ce Franța pretindea ca și în cazurile în care o decizie putea fi adoptată cu majoritate, discuțiile să *continue* până la întrunirea unanimității ori de câte ori erau în joc interese naționale importante, celelalte cinci state membre au declarat că, în astfel de împrejurări, Consiliul „se va strădui să identifice într-un termen rezonabil, soluții care să poată fi adoptate de toți”.²³ Fiecare a recunoscut că exista o diferență de opinie cu privire la modul în care trebuia procedat în situația unui eșec total de a se ajunge la o înțelegere.

²² Pinder, supra n. 18, p. 12.

²³ Bull. EC 3-1966, p. 9.

În practică, se pare că viziunea franceză a prevalat timp de mai mulți ani. Statele s-au străduit să ajungă la o înțelegere în cadrul ședințelor, iar invocarea unor „interese foarte importante” ale unui stat era tratată ca un veto pe care celelalte state membre îl respectau. Votul cu majoritate calificată a devenit mai degrabă excepția decât regula. „Întoarcerea la interguvernamentalism”, după cum au numit-o unii, prin prioritatea acordată dorinței individuale a unui stat membru, chiar dacă aceasta se situa în contra majorității, a afectat dinamica procesului decizional în următorii ani. Migrarea unor atribuții dinspre Comisie spre Consiliu a contribuit, de asemenea, la diminuarea rolului Parlamentului, care exercita atribuții de supraveghere asupra Comisiei. A rezultat o evidențiere a COREPER, Comitetul Reprezentanților Permanenți, reglementat de articolul 207 CE, care pregătea agenda ședințelor Consiliului și mijloca mare parte a negocierilor dintre Comisie și Consiliu cu privire la inițiativele legislative ale Comisiei.

În timp ce Comunitatea trecea prin aceste crize interne, ea a început, totuși, să fie percepută pe scena relațiilor internaționale ca o singură entitate și nu ca șase state membre. Acest lucru a putut fi observat la negocierile din 1967 pentru GATT și la semnarea Convenției de la Yaoundé între CEE și optsprezece state africane în 1963, prin care se intenționa conferirea unui tratament preferențial la import țărilor în curs de dezvoltare.

(ii) Apariția PEC, a Consiliului European și a comitologiei

Compromisul de la Luxemburg a întărit puterea statelor membre, prin acordarea unui veto *de facto* care, chiar dacă nu era exercitat, a semănat îndoială cu privire la deliberările Consiliului și a influențat forma legislației adoptate în Comunitate. Perioada dintre Tratatul CEE și AUE a cunoscut și alte evenimente care au sporit puterea statelor membre în cadrul procesului decizional.

Cooperarea interguvernamentală în domeniul politicii externe reîncepuse în 1970, când Raportul Davignon recomanda întrunirea trimestrială a miniștrilor de externe ai statelor membre, precum și stabilirea unui secretariat politic permanent. Acesta a devenit în esență un forum interguvernamental de cooperare în domeniul politicii externe, fără o structură instituțională dezvoltată. Un al doilea raport, din 1973, recomanda continuarea acestuia ca o formă de cooperare și a devenit cunoscut ca Politica Europeană de Cooperare (PEC). PEC permitea cu succes reprezentarea Comunității ca o singură voce în cadrul altor organizații internaționale la care participau toate statele membre, dar a reprezentat și o mișcare către interguvernamentalism.

În 1974 a fost înființat Consiliul European, în vederea regularizării practicii de a ține întâlniri la nivel înalt. Acest organ era alcătuit din șefii guvernelor statelor membre, iar la întrunirile sale bianuale participa și președintele Comisiei. Întâlnirile la nivel înalt ale Consiliului European au imprimat Comunității o direcție necesară, dar pentru unii a reprezentat o slăbire a elementelor supranaționale ale acesteia. Consiliul European nu se înscria în cadrul creat de Tratat și abia la adoptarea Actului Unic European a fost recunoscut printr-un instrument formal. PEC și Consiliul European au permis în cea mai mare măsură intereselor statelor membre să

influențeze problemele economice sau politice, și deciziile lor, chiar dacă formal nu aveau un caracter obligatoriu, reprezentau frecvent cadrul în care urmau să fie elaborate inițiativele obligatorii ale Comunității.

Statele membre și-au arogat și un control crescut asupra detaliilor legislației secundare a Comunității, prin crearea mecanismului cunoscut sub numele de „comitologie”. Vom discuta în amănunt în cele ce urmează.²⁴ Pentru moment este suficient să arătăm că aceasta a permis statelor membre să aibă un cuvânt de spus și să influențeze conținutul legislației comunitare secundare de o manieră care nu fusese prevăzută în Tratatul originar CEE.

Curentul din cadrul Comunității dinspre supranaționalismul timpuriu spre un interguvernamentalism accentuat, din perioada Compromisului de la Luxemburg până la adoptarea Actului Unic European în 1986, a făcut subiectul a numeroase comentarii.

**P. Dankert, The EC: Past, Present, Future
(„CE: trecut, prezent și viitor”)²⁵**

„Dialectica cooperării sau integrării a continuat, de asemenea, să domine procesul unificării europene – într-o mai mare măsură – încă din 25 martie 1957. Vreme de mai mulți ani s-a înregistrat un continuu „du-te, vino”, după cum se poate observa din traseul dezvoltării instituțiilor Comunității. Consiliul de Miniștri, care fusese creat inițial ca organ al Comunității, a devenit acum în mare parte o instituție interguvernamentală, mulțumită faimosului Compromis de la Luxemburg care, sub presiunea francezilor, a pus capăt deciziilor pe care Consiliul trebuia să le adopte cu majoritate, conform Tratatului, pe baza propunerilor înaintate de Comisia Europeană. Regula ca deciziile să fie adoptate cu unanimitate a avut ca efect transformarea graduală a Comisiei într-un fel de secretariat al Consiliului care discuta propunerile cu funcționarii naționali înainte de a decide dacă să le promoveze sau nu. Acest fapt are însă un efect negativ asupra Parlamentului European care, conform Tratatului, nu poate exercita unele atribuții decât prin intermediul Comisiei. Alunecarea către soluții interguvernamentale în problemele Comunității a ajuns la apogeu – după încercări zadarnice cum ar fi planul Fouchet la începutul anilor '60 – prin crearea Consiliului European, a PEC și a SME.”

(iii) Contracararea curentului: alegerile directe pentru PE, resursele, bugetul și CEJ

Totuși, ar fi greșit să considerăm această perioadă ca fiind una în care toate evenimentele au întărit dimensiunea interguvernamentală a Comunității. Au existat și curente spre alte direcții, care au fortificat dinamismul supranațional al Comunității sau ar fi trebuit să aibă acest efect, deși, ca și în cazul alegerilor directe pentru PE, rezultatul inițial a avut un caracter echivoc.

²⁴ A se vedea p. 147-154.

²⁵ L. Tsoukalis (ed.), *The EC: Past, Present, Future* (Basil Blackwell, 1983), p. 7.

În 1976, statele membre au ajuns la un acord cu privire la *alegerile directe pentru Parlament*, iar primele alegeri au avut loc în 1979. Acest eveniment ar fi trebuit să marcheze o evoluție semnificativă pentru Comunitate, din moment ce Parlamentul urma să devină prima instituție comunitară învestită cu un mandat democratic direct, dar alegerile nu au înregistrat un succes necondiționat.

**M. Holland, European Integration From Community to Union
(„Integrarea europeană de la Comunitate la Uniune”)²⁶**

„Cooperarea transnațională a partidelor se situa la un nivel rudimentar, decizia celor nouă partide de a candida fiecare în mod independent la alegerile europene și în conformitate cu normele electorale naționale, a jucat un rol nesemnificativ în procesul de convingere a opiniei publice că alegerile urmau să fie diferite față de cele naționale. Problemele electorale nu aveau o natură europeană, ci reflectau temerile și provincialismul național: ca urmare, prezența la vot a fost extrem de redusă, doar 62% în medie (...), în Regatul Unit înregistrându-se cifra cea mai scăzută de 32,6%. (...) Confruntate cu acest aparent dezinteres din partea populației, primele alegeri directe nu au fost capabile să ofere rampa de lansare așteptată pentru integrarea accelerată; mai mult, la intrarea în anii 1980, legitimitatea populară și dezvoltarea ulterioară a Comunității au fost puse sub semnul întrebării și a apărut un nou curent către o cooperare interguvernamentală mai moderată.”

Impactul echivoc al alegerilor directe pentru PE a fost subliniat și mai mult de faptul că rolul Parlamentului în procesul legislativ la acel moment era slab, putem spune chiar minim: avea doar dreptul de a fi consultat și asta numai în cazul în care un articol special din Tratat prevedea această posibilitate.

Dimensiunea supranațională a Comunității a fost întărită în mod cert de dezvoltările din domeniul *resurse și buget*. În 1969 s-a ajuns la un acord cu privire la finanțarea Comunității din propriile resurse, în locul contribuțiilor naționale, și cu privire la extinderea rolului Parlamentului în procesul bugetar.²⁷ Semnificația politică a acestor chestiuni, care au fost înfăptuite prin primul Tratat bugetar din 1970 și prin Decizia asupra Resurselor Proprii de la aceeași dată, rezidă în independența financiară cucerită de Comunitate și în intensificarea rolului de dorit pentru Parlament, acela de factor decizional.²⁸ Până în 1975, data la care bugetul comunitar trebuia să fie finanțat exclusiv prin mijloace proprii, un al doilea tratat bugetar a fost adoptat, care prevedea din nou creșteri ale rolului bugetar al Parla-

²⁶ Supra n. 14, p. 42.

²⁷ Articolele 272-273 CE au fost modificate pentru a reflecta atribuțiile crescute ale Parlamentului în domeniul bugetar, care au transferat de la Consiliu către Parlament sarcina importantă din punct de vedere simbolic a adoptării bugetului.

²⁸ Din acest moment, resursele proprii ale Comunității vor proveni din taxele agricole, din tarifele vamale asupra produselor din afara Comunității și dintr-un maxim de 1% taxă pe valoare adăugată (TVA), aplicată unei baze de calcul determinată uniform pentru statele membre.

mentului.²⁹ Deși aceste dezvoltări au acordat Comunității mai multă independență financiară, modul de utilizare a resurselor a dat naștere unor serioase neînțelegeri între statele membre, mai ales din cauza faptului că un procent semnificativ era destinat finanțării controversatei Politici Agricole Comune.

În această perioadă, *contribuția judiciară* la dinamismul supranațional al Comunității s-a dovedit a avea o importanță deosebită. Vom vedea mai târziu că, în vreme ce procesele politice comunitare erau mai puțin active sau în stare de criză, Curtea a contribuit în diferite modalități la dezvoltarea legislativă și la procesul de integrare. Astfel, CEJ a autorizat o aplicare extinsă a articolului 308 CE, sporind prin aceasta sfera de competență a Comunității.³⁰ În anii '60 și '70, s-a folosit de principiul efectului direct pentru a mări eficacitatea politicilor comunitare a căror aplicare nu era asigurată fie de către statele membre, fie de către instituțiile comunitare.³¹ Tot în anii '70, Curtea a declanșat o politică de „integrare negativă” și a influențat Comisia în strategia sa ulterioară cu privire la piața unică prin interpretarea largă a articolului 28 CE, privitor la desființarea barierelor netarifare la libera circulație a mărfurilor.³² Principiul supremației dreptului comunitar față de dreptul național a servit la consolidarea acestor strategii judiciare.³³

(iv) Drumul către AUE

În ciuda tendințelor contradictorii descrise în secțiunea anterioară, anii '60 și '70 au fost considerați adesea ca perioadă de stagnare sau de maladie politică în cadrul Comunității, datorită dificultății considerabile cu care Comisia reușea să obțină acordul asupra propunerilor sale în Consiliu. Consecința a fost o întârziere semnificativă a atingerii obiectivelor Tratatului.

Existența acestei stagnări este reflectată în fluxul continuu de rapoarte din acea perioadă, care confirmau necesitatea unei reforme instituționale, combinată cu o schimbare a abordării din partea jucătorilor instituționali strategici. Acest fapt poate fi exemplificat prin Raportul Tindemans din 1974-1975; raportul „Celor Trei Înțelepți” („Three Wise Men”) din 1978,³⁴ care recomandau întărirea elementelor supranaționale ale Comunității și diminuarea impactului interguvernamentalismului, dar fără să se dea curs niciunuia; planul Genscher-Colombo, redactat de ministrii de externe ai Germaniei și Italiei, care îndemna Consiliul European să emită o „Declarație solemnă asupra Uniunii Europene” în 1983, dar nu s-a materializat în nimic concret,³⁵ o reformă radicală a fost sugerată și de Parlamentul

²⁹ Tratatul din 1975 prevedea și înființarea unei Curți de Conturi care să supravegheze veniturile și cheltuielile Comunității, iar în 1992, ca urmare a amendamentelor aduse de TUE, aceasta a dobândit în mod oficial statutul de a cincea instituție comunitară.

³⁰ J. Weiler, „The Transformation of Europe” (1991) 100 Yale LJ 2403, p. 2431-2453. Pentru discuții detaliate privind articolul 308, a se vedea cap. 3.

³¹ Cap. 8.

³² Cauza 120/78 *Rewe-Zentral AG c. Bundesmonopolverwaltung für Branntwein* [1979] ECR 649. A se vedea cap. 19.

³³ Cap. 10.

³⁴ Pentru un rezumat oficial al raportului, a se vedea Bul. CE 11-1979, 1.5.2.

³⁵ A se vedea Bull. CE 6-1983, 1.6.1.

European, prin „Proiectul pentru Tratatul Uniunii Europene” în 1984, dar a fost ignorat în mare măsură.

Totuși, în final, în urma întâlnirii la nivel înalt a Consiliului European de la Fontainebleau, din 1984, au fost înființate două comitete care să examineze problema revizuirii Tratatelor și a adâncirii integrării politice. Primul a fost Comitetul Adonnino pentru o Europă a cetățenilor, care dezbătea problema conturării unei identități europene,³⁶ iar al doilea era Comitetul Dooge care examina chestiunile legate de reforma politică. Deși nu s-a ținut seama de Raportul Dooge care includea, și de această dată, propuneri pentru o reformă fermă, Consiliul European de la Milano din 1985 a decis, votând pentru prima dată numai cu majoritate, să convoace o conferință interguvernamentală în conformitate cu articolul 236 din Tratatul CEE, devenit articolul 48 TUE, pentru a se discuta modificarea tratatelor. Actul Unic European (AUE) a constituit rezultatul întrunirilor grupurilor de lucru participante la conferința interguvernamentală. Motivele pentru care statele membre au fost dispuse să accepte la acel moment modificarea tratatelor vor fi descrise mai pe larg în cele ce urmează.³⁷

6. ACTUL UNIC EUROPEAN

În 1985, comisarul englez, Lord Cockfield, a redactat în numele Comisiei un program concret pentru definitivarea pieței interne, cunoscut sub numele de „Cartea Albă”, stabilind o listă lungă de bariere ce trebuiau înlăturate înaintea unui termen limită fixat în 1992.³⁸ Actul Unic European a reprezentat un angajament politic din partea statelor membre de a respecta acest termen.

(a) MODIFICĂRI INSTITUȚIONALE

Deși nu avea o sferă de cuprindere la fel de vastă ca cea a reformelor susținute de rapoartele din anii '70 și '80, AUE a realizat totuși o serie de reforme instituționale semnificative. Cea mai importantă dintre aceste modificări a sporit rolul PE în procesul legislativ, prin crearea noii proceduri legislative de „cooperare”, articolul 252 CE, care transforma pentru prima dată PE într-un adevărat jucător în cadrul procesului de legiferare al Comunității, transformând în consecință întregul proces decizional comunitar, cu atât mai mult cu cât aceasta se aplica noii proceduri de armonizare prevăzută de articolul 95 descris mai jos.³⁹ PE a primit și un drept de veto cu privire la aderarea noilor state membre și la încheierea acordurilor cu statele asociate.

³⁶ A se vedea COM(84) 446 final.

³⁷ A se vedea p. 762-765.

³⁸ COM(85) 310.

³⁹ A se vedea p. 139-141.

AUE a produs și alte modificări instituționale. Astfel, a oferit o bază legală Cooperării Politice Europene și a recunoscut oficial Consiliul European, chiar dacă nu în cadrul tratatelor comunitare. A fost creat un Tribunal de Primă Instanță (TPI) care să preia din atribuțiile Curții de Justiție. În final, articolul 202 CE a fost modificat pentru a include așa-numita „procedură a comitologiei”, conform căreia Consiliul poate delega unele competențe Comisiei, în anumite condiții.⁴⁰

(b) MODIFICĂRI DE FOND

Modificările de fond aduse de AUE se bucură de aceeași importanță. Mai întâi, articolul 18 CE a fixat obiectivul pieței interne de „instituire treptată a pieței interne în cursul unei perioade care se încheie la 31 decembrie 1992” și a definit piața internă ca fiind „un spațiu fără frontiere interne, în care libera circulație a mărfurilor, persoanelor, serviciilor și capitalurilor este asigurată.”

În al doilea rând, în cadrul Consiliului a fost introdusă procedura de vot bazată pe majoritate calificată, în unele domenii în care se cerea anterior unanimitatea. Sub acest aspect, cea mai mare importanță o prezintă noul articol 95 (fostul articol 100a). Acesta a fost adăugat prin derogare de la procedurile de „armonizare” prevăzute de articolul 94, care cerea unanimitate în Consiliu pentru adoptarea directivelor de apropiere a măsurilor naționale care afectau stabilirea sau funcționarea pieței comune, în timp ce articolul 95 permitea adoptarea cu majoritate calificată a măsurilor necesare în vederea atingerii obiectivelor pieței interne prevăzute în articolul 18. Articolul 95 era cu atât mai semnificativ cu cât cerința unanimității din articolul 94 constituise un obstacol grav în calea aprobării măsurilor de armonizare necesare pentru finalizarea pieței interne.⁴¹

În al treilea rând, AUE a adăugat noi domenii importante la competența Comunității, dintre care unele fuseseră deja preluate în fapt de către instituții și susținute de către Curte, în lipsa unei prevederi exprese a Tratatului. Adăugirile includeau cooperarea în cadrul uniunii economice și monetare, politica socială, coeziunea economică și socială,⁴² dezvoltarea cercetării și a tehnologiei și politica de mediu.⁴³ Titlul III din AUE, care guverna Cooperarea Politică Europeană în afara cadrului Comunității, a fost abrogat ulterior și înlocuit de TUE.

⁴⁰ Pentru mai multe discuții cu privire la procedurile comitetelor, a se vedea cap. 4.

⁴¹ A se vedea cap. 17.

⁴² Această politică viza reducerea diferențelor între diferite zone ale UE.

⁴³ Înaintea apariției Actului Unic European, fuseseră adoptate diverse măsuri comunitare cu privire la mediul înconjurător, în baza articolului 94 CE, iar Consiliul adoptase Programul de acțiune pentru mediu încă din 1973.